

*Леся Клевака
(Полтава, Україна)*

Х.Д. АЛЧЕВСЬКА – ФУНДАТОРКА ЖІНОЧОЇ НЕДІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ХАРКІВЩИНІ

Христина Данилівна Алчевська – видатний український педагог-просвітянин, організатор недільних шкіл для народу, засновник методики навчання грамоті дорослих. Інтерес до її педагогічної спадщини обумовлений потребою розвитку науки як в минулому, так і в сучасності. Доробок Х.Д. Алчевської висвітлено та проаналізовано у роботах видатних вчених (Л. Бондар, С. Золотухіної, Н. Коляди, М. Левківського, О. Мазуркевича, О. Микитюка, М. Мухіна, О. Олексієнко, Л. Попової, Т. Різниченка та ін.).

У 1862 р. Х.Д.Алчевська відкриває у Харкові жіночу недільну школу, яка понад півстоліття була своєрідним організаційно-методичним центром створення недільних шкіл в усій Російській імперії. Спочатку в цій школі навчалось близько сотні учениць, та через три десятиліття – понад 600. Серед них були не тільки жительки міста, а й селянки з харківських околиць.

Школа діяла нелегально майже упродовж восьми років, оскільки Х.Д. Алчевська не мала офіційного права на викладацьку діяльність через відсутність диплома про освіту. Тільки склавши екзамен з російської мови, арифметики і Закону Божого, вона отримала диплом та право викладання. Офіційне відкриття школи відбулося в березні 1870 р., що підтверджує лист голови Харківського міського відділу внутрішніх справ до штатного доглядача повітових училищ. Згодом Христина Данилівна стала попечителем створеного закладу [1, с. 23; 3, с. 343].

Наукові розвідки засвідчують, що регламентував роботу навчального закладу «Статут попечительського комітету Харківської недільної школи». За цим документом навчання в школі було безкоштовним, вчителі працювали без винагороди [1, с. 24]. Класи формувалися як за віком учениць, так і рівнем їх підготовки. Учениці поділялися за віком на малолітніх (10-12 років), підлітків (13-15 років), дорослих (від 16 років); за підготовкою – неписьменних, напівписьменних, малописьменних і письменних [1, с. 11; 3, с. 343]. Так, наприклад вікова градація учениць 1892-1893 н.р. становила: 9-10 років – 26

вихованок, 11-15 років – 372 особи, 16-20 років – 102, 21-30 років – 16 вихованок, 31-40 років – 4, 41-51 рік – 2 учениці. Статистичні дані свідчать, що середній вік учениць 1878-1879 н.р. становив 12 років, а вже 1892-1893 н.р. – 14, 5 років. За кожною групою учениць було закріплено 1-2 вчительки [1, с. 28]. Педагогічний склад 1892-1893 н.р. становив 105 осіб жіночої статі [1, с. 43]. Розвиток школи характеризують такі показники щодо кількості учениць: 1878-1879 н.р. – 377, 1891-1892 н.р. – 553, 1893-1894 н.р. – 555, 1896-1897 н.р. – 704 особи [2, с. 1].

Курс навчання жіночої недільної школи відповідав курсу початкової народної школи. На уроках Закону Божого навчали учениць «бути добрими, служити ближньому, щиро, ради самого добра». Наставник живим словом переконання, впливаючи на серце слухачів, добивався того, щоб діти засвоїли молитви, основи християнського вчення, святу історію та оволоділи навичками слов'янського читання. Навчання грамоті проводилося за звуковим методом. Під час викладання арифметики використовували арифметичний ящик, торгові й дробові рахівниці, креслення та інше. На уроки геометрії у старших класах відводилося 10 занять. Елементарні відомості з географії (географічні відомості, необхідні для розуміння статей, що входили до книги для читання, зверталась увага на складання плану, карти) викладались у зв'язку з предметними уроками. Відомості з вітчизняної історії викладались у вигляді бесід або читання підручника. Початкові відомості з суспільствознавства викладались у зв'язку з книжкою для читання. Часткові відомості надавалися з фізики, значна кількість часу відводилася на вивчення царства рослинного. Уроки співу проводилися не по нотах, а по слуху. Під акомпанемент учительки на роялі співали гімни, п'єси, пісні. Позакласне читання мало бути предметом особливої уваги недільної школи. Головна мета позакласного читання – заохочення учениць до читання книжок, що мало сприяти моральному і розумовому розвитку [2, с. 1-2]. Варто зауважити, що додатково опановували й навчальні дисципліни середньої ланки освіти: географія, історія, діловодство.

Заняття відбувалися щонеділі, окрім великих релігійних свят з 10 до 14 години. Кожен урок тривав 50 хвилин, чергувалися уроки через 10-ти хвилинні

перерви. Після 14 години відбувалися співи та видання ученицям книг [1, с. 28]. Навчальні програми передбачали посилену роботу в класі. Домашні завдання в основному стосувалися читання художніх творів. Іспити не здійснювалися, оскільки педагогічний персонал був добре ознайомлений з рівнем знань, умінь і навичок учениць [1, с. 29].

У школі використовувалися такі методи навчання, як пояснювальне читання, різноманітні бесіди, зокрема з історії, культури, географії, гігієни, анатомії та фізіології людини, з питань надання першої медичної допомоги у разі нещасних випадків тощо. У Харківській жіночій недільній школі особливого значення надавали літературним бесідам. Вони проводились у класі як обов'язкові навчальні заняття за чітко розробленою програмою [3, с. 345].

У науково-методичній роботі вчителі жіночої недільної школи використовували поради М.Ф. Бунакова, В.І. Водовозова, В.П. Вахтерова, М.О. Корфа, К.Д. Ушинського й інших відомих діячів вітчизняної педагогічної думки. У своїй школі Христина Данилівна, незважаючи на заборону, популяризувала використання української мови, української народної творчості [3, с. 345].

Особливого значення Х.Д. Алчевська надавала вихованню учениць. Зокрема, з ініціативи педагога традиційними стали шкільні свята (урочистості з нагоди ювілейних дат народження письменників, дня заснування школи, новорічні та українські народні свята. Під час святкувань Різдва учениці отримували подарунок – пакет з «бомбоньєркою» та солодощами, Христового Воскресіння – книги та картини відповідно віку і розвитку [1, с. 30]. У школі влаштовувалися концерти, номерами яких були твори «Отелло», «Король Лір», «Гамлет», пісні з музичним супроводом, танці тощо [1, с. 32]. Здійснювалися екскурсії на природу, влаштовувалися виставки на різні теми, читання з проєкційним ліхтарем на різну тематику. Нагород і покарань у школі не використовували [1, с. 29, 37-40]. В середньому навчальний рік у недільній школі складався з 30-35 навчальних днів, щорічно відбувалося 5-8 свят, кілька прогулянок за місто.

Такі відомі педагоги, як М.О. Корф, С.І. Миропольський, Я.В. Абрамов, В.А. Євтушевський, Д.Д. Семенов та багато інших неодноразово відвідували Харківську жіночу недільну школу [2, с. 1]. Я.В. Абрамов у власних спогадах зазначав, що в одній класній кімнаті дівчата вивчали звуки, в іншій – читали, в третій – опановували елементарний рахунок, в четвертій – вирішували складні арифметичні задачі, у наступній – вивчали географію, ще далі – відбувався урок історії, пояснювального читання з наочністю (картинами тварин) тощо. І на усіх обличчях учениць були посмішки [1, с. 13]. Поряд зі звичайними заняттями існували й вечірні, метою яких була додаткова робота зі слабкими за успішністю ученицями [1, с. 15].

У 70-80-ті роки Христина Данилівна неабияку увагу приділяла позакласній роботі, розробила метод вивчення читацьких інтересів. При школі було створено бібліотеку й розроблено спеціальні правила користування нею. Так, Я.В. Абрамов, відвідавши навчальний заклад зазначав, що учнівська бібліотека належала до числа найбільш багатших тогочасних народно-шкільних бібліотек [1, с. 8]. Жіноча недільна школа мала свій музей наочних посібників, в якому зберігалися коштовні атласи і таблиці, колекції предметів з природознавства, моделі предметів з математики, арифметичні ящики тощо [1, с. 9].

Встановлено, що всі організаційні та методичні питання в роботі школи (форми і методи навчання, методика проведення предметних уроків, ознайомлення з педагогічними й методичними інноваціями тощо) вирішувалися на щотижневих педагогічних зборах у ході відкритих дебатів. За ініціативи Х.Д. Алчевської вчителі названої школи вели педагогічні щоденники. Вивчення цих щоденників свідчить, що вони слугували засобом систематичних психолого-педагогічних спостережень за ученицями, вивчення психоемоційної атмосфери, що панувала в школі, способом обміну педагогічним досвідом та методичної підтримки молодих педагогів [3, с. 343].

Дослідник М. Мухін вважає за цінне досвід організації та проведення педагогічних виставок. Вони слугували засобом популяризації і пропаганди діяльності недільних шкіл. Публічне демонстрування, експонування досягнень учителів і вихованок були своєрідним імпульсом, який наочно переконував у

користі недільних шкіл, спонукав до створення інших подібних закладів, давав змогу початківцям у цій справі перейняти кращий педагогічний досвід. Показово, що Харківська жіноча недільна школа була представлена на всесвітніх форумах у Москві, Нижньому Новгороді (1895, 1896), Антверпенській, Брюссельській, Чиказькій і двох Паризьких (1889, 1900) міжнародних виставках. Там демонструвалися наочні посібники, картки, діаграми, фотографії з жіночої недільної школи, матеріали, що характеризували навчальний процес, роботу шкільної бібліотеки. На міжнародному конгресі приватної ініціативи у справі народної освіти (Франція, 1889) Х.Д. Алчевську було обрано віце-президентом Міжнародної ліги освіти [1, с. 47; 3, с. 346].

Отже, упродовж майже 60 років своєї діяльності Харківська жіноча недільна школа, створена Х.Д. Алчевською, була прогресивним педагогічним і організаційно-методичним центром освіти дорослих не тільки в Україні, а й у всій Російській імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов Я.В. Частная женская воскресная школа в Харькове и воскресные школы вообще / Я.В. Абрамов. – М. : Т-во скоропечатания А.А. Левенсон, 1896. – 105 с.
2. Бондар Л.С. Навчально-виховна робота у Харківській жіночій недільній школі Х.Д. Алчевської [Електронний варіант] / Л.С. Бондар.
3. Історія педагогіки / За заг. ред. члена-кор. АПН України, д. пед. наук, проф. Г.В. Троцько Харків: ХНПУ, 2008. – С. 342-347.